

ÂŞIK TALİBÎ COŞKUN'UN ŞİİRLERİNDEKİ YÖRESEL KELİMELEK VE DEYİMLER

Dr. Dođan KAYA

Sivas'ın Altınıyayla ilçesinde doğmuştur. Doğumu nüfus cüzdanında 1320 yazılıdır. Bu tarih miladi olarak, 1904 yılına tekabül eder. Ancak o vakitler nüfus kimlik belgelerinin ve doğum tarihlerinin zamanında yapılmadığını gözönüne alırsak, 1904 yılını ihtiyatlı karşılamamız gerekir.

Talibî, sağlığında 5.2.1974 yılında bastırıldığı *Kıbrıs Destanı* adlı kitabın 19 sayfasında yer alan;

*Dünyada kendimi beyhude yordum
Akli karalı çok günleri gördüm
Tamam yetmiş yedi yaşına girdim
Ak alnımın kara yazıları var*

ifadesinde; gerekse destanın sonundaki; 1314 *doğumlu muharebelerin Topçu Askeri, yaşlı halk ozam Talibî Coşkun (20.9.1974)*” ibaresine baktığımızda, doğumunun 1898 yılı ortaya çıkmaktadır ki bunu kendisi de söylemektedir. Ancak bugüne kadar Talibî'nin doğum tarihiyle ilgili olarak 1896, 1898, 1900, 1904 ve 1905 gibi farklı tarihler telaffuz edilmiştir. Söylenilen tarihlerinden hangisi Talibî'nin doğum tarihidir? Herhalde, bu kadar çelişki içinde doğum tarihi olarak, Talibî'nin ömür boyu söylediği 1898 tarihini kabul etmek durumundayız.

Talibî'nin asıl adı Hacı Bektaş'tır. Sülâlesi *Karabağdatoğulları* olarak bilinir. Tüccar olan dedesi Hasan Hüseyin'in isminin halk tarafından “Hassük” olarak telaffuz edilmesinden dolayı sülâle adı Hassükler şeklinde anılır. Aile yaklaşık 200 yıl önce Bağdat'tan Altınıyayla'ya gelip yerleşir. Babası, Bekir Ağa'nın oğlu Mustafa, annesi de Taşlıhüyük köyünden Seyitler sülâlesinden Meryem' dir.

Talibî'nin ismini, dedesi Hacı Hasan Hüseyin koymuştur. Yoz tüccarlığı yapan dedesi, Haymana'dan Sivas'a dönerken yolu, Hacıbektaş'a uğramıştır. Halkın büyük sevgi ve yardımından etkilenip orada “torunu olduğunda adını Hacı Bektaş koyacağı” na dair kendi kendine söz vermiştir. Sivas' a döndükten

sonra Talibî, doğmuş, o da verdiği sözü yerine getirmiştir. Mustafa. ve Meryem'in Hacı Bektaş'tan başka Ahmet, Mehmet, Bekir ve Fadime isminde dört Çocuğu daha vardır.

Adı Hacı Bektaş olan Talibî'nin soyadı Coşkun'dur. 1934 yılında soyadı kanunu gereğince herkes bir soyadı alırken, Talibî de bu ismi kendisine soyadı olarak seçmiştir. Şair Coşkun Ertepar, bir sohbette bana Talibî'ye soyadını kendisinin verdiğini söylemişti. Bunu da belirtmeden geçmeyelim.

Talibî, çocukken annesi tarafından Başyayla köyünde Bekir Hoca'ya okumaya göndermiştir. Ancak Talibî istenileni verememiştir. On üç yaşındayken Birinci Dünya Savaşında babası tifo hastalığına yakalanmış ve kurtulamamış, Sivas'ın Karacalar köyüne defnedilmiştir. Bunun üzerine Talibî, dört kardeşi ile birlikte (Ahmet, Mehmet, Bekir, Fadime) yetim kalmıştır. En büyükleri Talibî'dir. Çocuklukları yoksullukla geçmiştir. Talibî, bir yandan çobanlık bir yandan da rençperlik yaparak ailesinin geçimini üstlenmiştir. Talibî, o günkü durumunu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

*On üç yaşında da fikire daldım
Babam şehit oldu ben yetim kaldım
Umur başa düştü perişan oldum
Ağlayıp yumardım iki gözümü*

Talibî, küçükken bir müddet hocaya gitmiş, Arap Alfabetini, daha sonra da kendi kendine Latin Alfabetini öğrenmiştir. Sesinin güzel olduğun söylenir. Bir ara, köyünde imamlık da yapmıştır.

On yedi yaşında Kürkçüyurdu köyünden Zeliha ile evlenmiştir. Bu evlilikten Hüseyin, Mustafa ve Kuddusi adlarında üç oğlu olmuştur. çocuklarını yoksulluk içerisinde büyüten Zeliha, 1963'te vefat etmiştir. Talibî'nin başından bir çok evlilik geçmiştir. Hatta halk, 10'dan fazla evlendiğini rivayet etmektedir. Vefat etmeden önce oğlu Hüseyin'e Ankara'da bir kızının, Çanakkale'de de bir oğlunun olduğu söylemiştir. Öldüğü zaman, Ağrılı Şaziye adlı birisi ile evlidir.

Talibî, 19-20 yaşlarında iken anneleri Meryem vefat eder ve birkaç ay sonra da Talibî, askere gitmiştir. Askerlik eğitimini Konya, İzmir ve Sivas'ta askerlik yaptıktan sonra 24 yaşındayken tezkiresini almıştır.

Askerlik hizmeti sonrası Talibî'nin dirliği-düzeni bozulmuş o da çareyi gurbete çıkmada bulmuştur. Gurbete çıkmasında gördüğü rüyanın da etkisi olmuştur. Bir gün rüyasında Evliya Çelebi'yi görmüş. Evliya, rüyasında ona Kur'an-ı Kerim okumuş sonra; "*Üzülme sen de benim gibi seyahate çık, kendini avutursun.*" diye öğütlerde bulunmuştur. Ölünceye kadar yurdun dört bucağını dolaşmıştır. Türkiye'de -deyim yerindeyse- hemen hemen gitmedik yer bırakmayan Talibî kendisinden söz edilirken "*İkinci Evliya Çelebi*" yahut "*XX. yüzyılın Evliya Çelebi'si*" gibi sıfatlarla anılmıştır. Bunun yanında o "*Aşkın Pehlivanı*" yahut "*Turizm Halk Şairi*" gibi sıfatları da kullanmıştır. 1938 yılında itibaren başlayan gurbet hayatı, ölüm tarihi olan 1976 yılına kadar sürmüştür.

Talibî, geçimini genellikle okullarda ve sinemalarda okuduğu şiirlerden kazandığı para ile sağlamaya çalışmıştır. Şiirlerini kendisine has nağmelerle terennüm etmiştir.

Talibî, Ahmet Kutsi Tecer'in, 5-7 Kasım 1931 tarihinde Sivas'ta yaptığı I. Sivas Halk Şairleri Bayramına katılma imkânı bulmuştur. Halkın oldukça ilgi gösterdiği Âşıklar Bayramına; *Revânî, Meslekî, Veysel, Suzanî, Süleyman, Karşlı Mehmet, Müştak, Yarım Ali, Talibî, Yusuf, Sanatî* gibi âşıklar katılmıştır.

Talibî yaşlılığında, eskisi gibi seyahate çıkamamıştır. Yorgundur. Ankara'ya yerleşmeye karar verir ve Ulucanlar Caddesi, 58 numarad bir ev kiralar.

Gezilerini ve hayatını, çoğu zaman şiirlerine konu eden Talibî, hep bedbaht, şanssız, çilekeş, mücadele azmini yitirmiş biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Beni Ankara ya düşürdün felek
Bulamam yatacak yer deli gönül
Yataksız yorgansız şaşırдын felek
Issız viraneye gir deli gönül*

*Bir ev tuttum sıvaları dökülmüş
Çatısı yok tahtaları sökülmüş
Eđri büđrü direkleri dikilmiş
Cesaret et burda dur deli gönül*

.....
Şehirden köyüme köyden şehre

*Gidip gele gele yoldan usandım
Düştüm soğuklara kışa bahara
Dereden tepeden belden usandım*

Ankara' da geçimini zar-zor sağlamaktadır. Kara günler saçını ağartmış, gurbet yüzünü güldürmemiştir.

*Tezden ağardı saçlarım
Kara günler göre göre*

*Yürümedim şu dünyada bağıyım
Hemi karalıyım hemi ağlıyım
Tonus'ta büyüdüm rençper oğluyum
Gurbette ak ettim siyah saçları*

Hayatının hemen hemen tamamı çileli geçen Talibî, hep başkalarına gıpta etmiştir, gönlü daima gamlı olmuştur.

*Fidan oldum büyümedim
Yeşil yaprak giyemedim
Ben bir ekmek yiyemedim
Dudağım var dişim yoktur*

*Ne belâli başta kaldım
Baharı yok kışta kaldım
Senelerce boşta kaldım
Eller gibi işim yoktur*

Kendi değeri bilinmemiş; işi hep aksine gitmiştir. Çektiği azap dolu günler, ona hayatı anlamsız kılmıştır.

*Saraydan düşmüştüm mermer taş idim
Beni bir yapıya koyan olmadı*

*Eller gibi suyum arka gitmiyor
Bir kutu kibrite gücüm yetmiyor*

*Evvel hoşlanırdım süsten çalımdan
Şimdi saçlarımı taramıyorum*

Altınyayla'da belli bir şanı şerefi olan Talibî, maalesef gurbette çoğu defa aynı ilgiyi ve takdiri bulamamış ve tabii haklı olarak bu durumdan yakınmıştır.

Ülkeler içinde ülkem var idi.

*Deryalar yüzünde dalgam var idi
İnsanlar yanında gölgem var idi
Eğildi bir yana dallarım eyvah*

.....
*Evvel bizi bilmeyenler tanırdı
Kazamız içinde zengin denirdi
Odamızda türlü yemek yenirdi
Şeker gitti şerbet gitti bal gitti*

Son programını, ölümünden birkaç gün önce Ankara’da bir askeri birlikte yapmış, program sonrası kendisine 600 lira verilmiştir. 12 Mart 1976 günü evinin yakınındaki bir kahve de otururken, birden yere yığılmış ve orada vefat etmiştir.

Ertesi günü, Ankara’da yayımlanan Şafak adlı gazetede şu haber çıkmıştır: “*Halk Edebiyatımızın tanınmış ve sevimli simalarından Sivaslı halk ozanı Talibî (Hacı Bektaş Coşkun) Ankara ‘da vefat etmiştir...*”

Öldüğünde, cebinden birkaç gün önce kazandığı para çıkmıştır. Yegane serveti de bu para ve ömür boyu göğsünde gururla taşıdığı altın madalya ve diğer madalyalar olmuştur. Bu para ile kefeni alınmış ve cenazesi birkaç kişinin yardımıyla Ankara Karşıyaka Mezarlığında, Ada G-8’de, 343 no’lu mezara defnedilmiştir.

.....
Âşıklar, çeşitli özellikleriyle edebiyatımızda yer alır ve kendilerinden söz ettirirler. Kimileri karşılaşma dalında, kimileri güzelleme, taşlama, dert vs. konularında, kimileri de destan, türkü, hikâye anlatma ve tasnifi konusunda ön plana çıkarlar. Meseleye bu açıdan baktığımızda Talibî’yi bir *destan şairi* olarak niteleyebiliriz. Nitekim o, pek çok destan yazmakla kalmamış, belki de edebiyatımızın en hacimli destanlarını ortaya koyanlardan biri olmuştur. Bu açıdan önemli gördüğümüz şiirler ve dörtlük/bent sayıları şunlardır: *Zelzele ve Seylap Destanı: 73 dörtlük, Kıbrıs Destanı: 77 dörtlük, Deprem Destanı: 89 dörtlük.*

Tespit edebildiğim kadarıyla Talibî’nin 203 şiiri vardır. Bunları konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

*Kendisi ile İlgili Şiirler: 16
Dilek Öğüt Şiirleri: 3*

Aşk Şiirleri: 30
Tabiat Şiirleri: 5
Dert- Şikâyet Şiirleri: 35
Fikri Deyişler: 5
Millî Hislenişler: 10
Taşlama-Yergi Şiirleri: 5
Ağıt Destanlar: 3
Beldelerle İlgili Destanlar: 25
Dua Destanları: 5
Olay Destanları: 7
Kız / Kadın Destanları:7
Kişilerle İlgili Destanlar: 5
Kurum ve Tesislerle İlgili Destanlar: 5
Millî Duygularla Söylenmiş' Destan'lar: 17
Sosyal Konulu .Destanlar : 13
Yolculuk Destanları: 3
Karşılaşmalar: 4

Âşıkların edebiyatımıza dolayısıyla kültürümüze yaptıkları en önemli katkı, şüphesiz Türkçeye hizmetleridir. Az kelimeyle derin anlamlı sözler söylemeleri, onların başta gelen vasıflarıdır. Duygu ve düşüncenin şiir tekniğiyle birleşmesiyle ortaya çıkan sözler, bir bakıma onların gücünü ve büyüklüğünü belirler. Konuya bu açıdan baktığımızda Talibî'yi usta âşıklar sınıfına koyabiliriz.

İşte Talibî'nin bu vadide söylediği birkaç söz:

Milletimi nazar ettim Ankara 'nın dağından
Vatan için bir mum yaktım yüreğimin yağından

.....
Bende bülbül gibi 'ötmek isterim
Karşımda kırmızı bir gül olmalı

.....
Yüreğim pek dertli sözüm ağlıyor
Ak kâğıtta kara yazım ağlıyor
Gözüm ağlamazsa sözüm ağlıyor
Bakın kâfirlerin zulümatına

.....
Kızlar kalbur olsa bende elensem
Kızlar pınar olsa bende sulansam
İpek olup ince hele dolansam

İbrişimden olsam şah kızların

.....
*Yüce dağ başında pınar gözüün
Sürüden seçilmiş emlik kuzusun
Güzellerin başı yayla kızısın
Belki seni bana yazar Yaradan*

Talibî'nin gücünü belirleyen ve halkın beğenisini sağlayan öğelerden birisi de şiirlerinde özlü ifadelerle yer vermesidir. Bu, gerçekten her âşıkta bulunması gereken bir husustur. Halk, düşüncelerinin, duygularının, içinde bulunduğu dünyanın tercümanı olarak gördüğü âşıkları, genellikle bu yönüne özellikle önem verir. Nitekim Talibî, yeri geldiğinde hemen her konuda özlü sözleri kullanarak âşıklığın gereklerinden birisini yerine getirmiştir.

*Zenginlerin bir çiçeği gül olur
Fukaralar altın bulsa pul olur
Fukaranın akıllısı del' olur
Zenginlerin delileri vel' olur*

.....
*Hasır yakışır mı tüccar yüküne
Boncuk yakışır mı elmas dengine
Cingen kızı yakışır mı zengine*

.....
*Ananın yurdunu tutmaz analık
Odanın yurdunu tutmaz danalık
Çuhaya yakışmaz çuldan yamalık*

.....
*Aslanın yerine kedi yatar mı
Bülbülün yanında baykuş öter mi
Ağanın yurdunu köle tutar mı*

.....
*Dünya cennet olur zengin olursan
Cehenneme döner fakir kalırsan*

.....
*H er çiçeğe arı konar
Ayrı ayrı bala gider*

.....
*Altını sarrafa bozdur
Başka yerde pula gider*

.....
*Kız evlâdı ocak yakmaz
O da bir gün ele gider*
.....

*Mal kazanan haram ile
Ahırında sele gider*

Gezdiği yerlerdeki cami, köprü, medrese, türbe, kale gibi tarihi eserler; ırmak, göl, deniz bağ, bahçe, park, mağara gibi tabiat parçaları; olaylar, ahlakî, dinî ve sosyal konular Talibî'nin ele aldığı- konuların temel noktasını teşkil eder. Bunları şiirlerinde gayet ustalıkla yansıtırken, hemen her çağda ve her kafadaki insana hitap etme başarısını göstermiştir. Elbetteki, bunda sade, zengin halk Türkçesinin önemli bir payı vardır.

Olayları, durumları kanaat ve düşüncelerini en ince ayrıntılarına kadar ustalıkla anlatabilen, hiç bir ayrıntıyı ve güzelliği gözden kaçırmayan Talibî, yeri geldiğinde kişi ve kurumları, iğneleyici ve keskin zekası sayesinde en acımasız şekilde hicvetmiştir.

Talibî, kışın köy odalarında ve düğünlerde, sık sık şiirleri söylenen Karacaoğlan, Ruhsatî ve Erzurumlu Emrah'tan etkilenmiştir.

Talibî'nin derin anlamda herhangi bir âşığı etkilediğini maalesef söyleyemiyoruz. Ancak Şarkışla ve Altınyayla civarında yetişen âşıklar üzerinde etkisi olduğunu söylememiz mümkündür.

Talibî, Sivas'ın dolayısıyla ülkemizin yetiştirdiği büyük âşıklardan birisidir. Hemen her gittiği yerde (Ankara., İstanbul., İzmir, Eskişehir, Konya, Sivas, Kayseri, Adana., Samsun...) kitaplar bastırmıştır. Asıl konuya geçmeden bu kitapların listesini vermek yerinde olacaktır.

Talibî'nin kitapları:

1. Büyük Ölüm Acısı (?)
2. Çukurova Sesleniyor (1950)
3. Erciyes Yaylası (1949)
4. Felek Yarası (?)
5. İlâveli Ankara Destanı (1939)
6. İnkılap Sesi (1961)
7. Kahraman Türk Ordularının Zafer Destanı (1958)
8. Kıbrıs Destanı (1974)

9. Kore Harbi Şehitleri Destanı (?)
10. Samsun Destanı (1952)
11. Seher Yeli gibi (1946)
12. Talibî Coşkun (1935)
13. Trakya, Destanı (1948)
14. Zelzele Seylap Destanı (?)

Gerek Talibî'nin gerekse diğer binlerce âşığın şiirlerindeki yöresel kelimelerin tek tek ortaya çıkarılmasını, Türk Dili sahası için elzem bir davranış olarak görüyoruz. İşte, bizi bu çalışmaya yönelten de bu düşünce olmuştur. Bu çalışmayı yaparken yukarıda sıraladığımız bütün eserleri tek tek gözden geçirdik. Talibî, bu kitaplardaki 203 şiirde, pek çok yöresel kelime kullanmıştır.

Aşağıda kaydettiğimiz kelimeler daha ziyade Sivas yöresinde kullanılan kelimelerdir. Elbetteki aynı söz, ülkemizdeki farklı yörelerde de karşımıza çıkabilir. Biz, belki farklı anlamda kullanılmış olabileceği düşüncesiyle bunu göz önüne almadık ve burada göstermekten kaçınmadık. Sözlerin anlamını verdikten sonra, parantez içinde Talibî'nin şiirindeki kullanımını da örnek olarak gösterdik.

-A-

acıık : azıcık (*Bugünler geçer dur acık.*)

ağızbirlik : önceden anlaşarak bir konuda aynı şeyi söyleme (*Çok esnaflar ağızbirlik hep birbirini fitler.*)

ağlı : ağ renkli (*Taşları karadır toprağı ağlı.*)

aile : hanım eş (*Aile olur mu öyle cazılar?*)

aklı dağılmak : inanmamak (*Gelip görenlerin akli dağıldı.*)

aklı gitmek : delirmek (*Görenler ağlıyor akli gidiyor.*)

alınan: tuzak kurarak (*Alınan avlanan kardaş.*)

alayı : hepsi (*Bu dert bana alayında üst oldu.*)

altından kalkmak : üstesinden gelmek (*Kolay mı bu işin altından kalkmak.*)

anaç : tavuk, hindi cinsinden yavrusu olan hayvan (*Ne cücükler kalmış ne anaçları.*)

anide : anda (*Bir anide bu dünyayı oynatan.*)

arada bırakmak : ayırt etmek, ayırmak (*Köy kasaba bırakmadı aradan.*)

arada : kapan, aynı cins maddeleri satan esnaf (*Arasdacılar başladı tartmaya.*)

arayı açmak : sevgisi ve ilgisi azalmak (*Arayı açıyor ellerin sözü.*)

arkasını kesmek : son vermek (*Ben paranın arkasını kesmezdim.*)

avan : başıboş, işsiz (*Kocacığım gezme avan.*)

avk : kanal, bent (*İlgıt ılgıt sular akar avkına.*)
ayıklamak : temizlemek (*Onlar ayıkladı tipi doldurdu.*)
ayıtlamak : ayıklamak (*Ayıtlasam taşların.ı.*)
azdırmak : şaşarıp kaybetmek (*Karanlıkta iz azdırdım.*)
azmak : ıssız yerde kaybolmak (*Ormanlarda az Emine.*)

-B-

bağrı yırtılmak : çok ıstırap çekmek (*Muradın almayan yırtılır bağırı..*)
başı dumansız : dertsiz, sıkıntısız (*Hakikatın yoktur, başın dumansız.*)
batırmak : mahvetmek (*Kuru ümit ile böyle batırdın.*)
batmak : mahvolmak (*Batırdı köyleri verdi hasarı.*)
bekimek : kaynayıp sertleşmek (*Bekimiyor kırıkların oynadı.*)
bekitmek : yerleştirmek (*Senin yollarına kolcu bekittim.*)
belenmek : karışmak, bulanmak (*Siyah saçın kızıl kana belene.*)
bellemek : 1. öğrenmek (*Unutma sevdiğim belle sen beni.*), 2. sanmak
(*Talibî bu işi bilmez belleme.*)
benzer : eh işte, şöyle böyle, zar-zor (*Ufak beli, benzer aştı otobüs.*)
ber, berçe : koyunların sağıldığı yer (*Oturur berin başında;*
Koyunlar düzülür berçe.)
bir çala : bir anlık (*Bir çala yüzünü gördüm.*)
bir yol : bir defa (*Bir yol ikrar verir bir yol cayarsın.*)
boyuna : durmadan, devamlı (*Urus der ki "Harp isterim boyuna.*)
bu sıra : şimdi, şu günlerde (*Talibî bu sıra yaşlı.*)
bunda : bu işte (*Bunda biz ne küsek ne de darılak.*)
bürük : kadınların bir yere giderken üstlerine örttükleri giyecek
(*Başına bürük bürünmüş.*)
büyülmek : 1. gönüllerde yer etmek (*Vatana iy'hizmet yapan büyülür.*),
2. genişlemek (*Şöhreti yükselir yurdu büyülür.*)

-C-

cendek : mundar ölü, leş (*Cendek ile doldu bütün ormanlar.*)
cıbr : parasız (*Hayatımı cıbrılığa uydurdu.*)
culga : tarla, bağ ve yoncalık gibi yerlerin kenarındaki ince yol (*Çoktur*
dere tepe culga yolları.)
cindar : cin çağrarak büyü, sihir yapmayı meslek edinmiş kişi, cinci
(*Cindarlığım olsa seni büy'lesem.*)
cingen : çingene (*Bir kara cingene koklattın gülü.*)
corcor pekmez : sıvı dut pekmezi (*On kuruşluk corcor pekmez yüz*
elliye satılır.)
culuk : hindi (*Erkek culuk gibi boynun uzatır.*)
cücük : civciv, yavru (*Ne cücükler kalmış ne anaçları.*)

-Ç-

çakmak : bir şeyden anlamak (*Elinde çaldığın keman benimdir.*)

çalınmak : felç olmak (*Nüzul insin elin kolun çalınsın.*)

çarşı ağası : belediye zabıtası (*Kimi der ki "Çarşı ağası geliyor."*)

çeç : buğday yığını (*Bir tarafta çeçler var buğday arpa.*)

çehreyi masatlamak : suratını asmak (*Çehreyi masatlar yüzünü azdırır.*)

çek eylemek : göç için hareket etmek (*Kervan etti çek eyledi göçleri.*)

çengellenmek : halkalanmak, büklüm haline gelmek (*Zülüfleri çengellenmiş yüzüne.*)

çeten : 4-5 m³'lük dört tarafı kapalı kağı (*Kırk liraya satılıyor samanın bir çeteni.*)

çığır : kar üzerinde kürekle açılmış yol (*Bizim makineye bir çığır açtı.*)

çilemek : bülbül gibi "çi çi çi" diye ses çıkarıp, figan etmek (*Bülbül gibi çilede gel.*)

çilingir : iri delikli kalbur (*Çilingirler buğdayları eliyor.*)

çinlemek : çınlamak (*Evlerdeki anaların kulakları çinledi.*)

çit : adi basma (*İpek fiyatını geçti boyalı adi çitler.*)

çitil : filiz (*Alamanya çitilleri bütün kökünden söker.*)

çöğmek : bir yere çöküp yığılmak (*Manda gibi çöğmeyinen.*)

çöğüm : çökme (*Bir çöl devesine benzer çöğümü.*)

-D-

dalda : arka (*Üç tane bilyası biri daldadır.*)

dallamak: yaprak yaprak karıştırmak (*Bahçe gülü gibi dalla sen beni.*)

dallanmak : karıştırılmak (*Ak gül idim hayvanlara dallandım.*)

Darendeli gibi dolanmak : Köylere dolaşan Darendeli çerçiler aynı zamanda pekçok halk hikâyesini ve âşık kitabını da satarak büyük bir kültür hizmetini yerine getiriyorlardı. Bu söz ile onlar telmih edilmektedir. (*Darendeli gibi dolanıyorum.*)

dava çalmak : ısrarla haklılığını aramak (*Altı sene dava çaldım.*)

defterden cızmak : iptal etmek (*"Hak seni defterden cıza" dediler.*)

dek durmak : uslu olmak, kimseyi rahatsız etmemek (*Dek durmazsa eli kolu bağlanır.*)

derilmek : toplanmak (*Büyük küçük ağlayarak Ankara'ya derildi.*)

devre esmek : ters yönden esmek (*Ters yel gibi devre esen kadınlar.*)

dilmek : bölüp ayırmak (*N'oldu tarlalarda evlek dilenler.*)

doğru görmek : uygun bulmak (*Bu işi âdil Hak doğru görmedi.*)

dönmek : benzemek (*Saman pazarına döndü odası.*)

dönüş : sefer, defa (*Bu şehiri gezemedim bu dönüş.*)

döşelmek : serilmek (*Yollarına çok kurbanlar döşeldi.*)

dulda : esintisiz yer (*Ele dulda oldun bize yel oldun.*)

dulunmak : batmak (mecazen: güzelliği yok olmak) (*Kimisi ay gibi doğmuş dulunmuş.*)

düdülemek : “dü dü dü” diye dudağı birbirine vurarak koyun kuzu gibi hayvanları çağırmak (*Düdülerim mele de gel.*)

düğlemek : düğüm yapmak (*Saçlarını birer birer düğlesem.*)

düşmek : düşkünlüğü artmak (*Bazı zengin çok paraya düşüyor.*)

düşürmek : “eline düşürmek” fiilinden eksiltimli fiil (3) (*Torlara düşürdüm topuklarımı.*)

düz al : açık kızıl (*Kırmızıyı bilmez düz alı bilmez.*)

düzenmek : süslenmek (*Fantaziye yapar tarar düzenir.*)

-E-

eğli : durmuş, hareketsiz (*Mahkûm gibi eğli kaldım yolumdan.*)

ele dolamak : yakasına yapışmak (*Hemen yakasını ele doluyor.*)

ele girmek : eline ulaşmak (*Mektup atsam ele girmez.*)

eletmek : eleme eylemini yaptırmak (*Sensin bu dünyayı böyle eleden.*)

emecik : emekçik, emek (*Bir gün emeciğin hep gider yele.*)

emirber : emir eri (*Ahmet gördü emirberlik kursunu.*)

emlemek : ilaç vermek, tedavi etmek (*Doktor gelmiş yareleri emliyor.*)

emlenmek : ilaçlanmak, tedavi edilmek (*Haftada bir yarelerim emlendi.*)

emlik kuzu : henüz emme çağında olan kuzu (*Sürüden seçilmiş emlik kuzusun.*)

eri-geci : sonunda (*Eri-geci bu yolun yolcusuyuz.*)

erişmek : ermek, manevi yönden yüce mertebeler kazanmak (*Yalandan erişir bir rüya görür.*)

evlek : tarla ve bahçelerdeki her bir bölüm (*N'oldu tarlalarda evlek dilenler.*)

evmek : acele etmek (*Gece gündüz çift sürmeye evenler.*)

evran : iri fakat kalın gövdeli yılan (*Toprak evran olmuş sorar burada.*)

eyleşmek : durmak, bir yeri iskân edip kalmak (*Çok yer de eyleşti kaldı Yunanlar.*)

ezgin : ezilmiş, yorgun (*Vücudum ölüden ezgin kaderim.*)

-F-

fakir yollu : yoksulca (*Gurbette fakir yollulardanım.*)

farımak : 1. vazgeçip terk etmek (*Farıdı gönlüm farıdı.*), 2. yorulup usanmak (*Bizim için yoktur asla farimek.*)

farıtmak : vaz geçirtmek, terk ettirmek (*Divane gönlümü farıdamadım.*)

fikre dalmak : derin düşünmek (*Talibi Coşkun der fikire daldım.*)

filikli kaz : tüyleri kabarık bir yıllık kaz (*Benzedin filikli kaza dediler.*)

fitlemek : gizli gizli kışkırtmak (*Şu hain Urus da Çinler'i fitler.*)

-G-

gayeten : oldukça (*Şu bizim yaylalar gayeten serin.*)

gebre : atların tımarı yapıldıktan sonra tozunu silmeye yarayan kıl kese
(*Gebre bastır yanlarını fırçala.*)

geçe : taraf, yan (*Konya çarşıları iki geçeli.*)

gelmek : uygun düşmek, yakışmak (*Dalkavukluk gelmez bize Müdür Bey.*)

geri torlanmak : tekrar acemileşmek (*O küheylan gayri geri torlanmaz.*)

geriki : gerideki (*Geriki otobüs ileri geçti.*)

gezelemek : gezip durmak (*Emine 'm nerde gezeler.*)

gıballı : nitelikli (*O gıballı arkadaşlar nic' oldu?*)

giyitmek : giydirmek (*Büyüsün de çepkenimi giyitsin.*)

gödek : boyu kısa, güdük (*Ceketim yırtıldı ben gödek kaldım.*)

gönlü bulanmak : huzursuz olmak (*Coşkun sular gibi gönlüm bulanır.*)

görmek : "iş görmek" fiilinden eksiltimli fiil (*Evvel çok zengindim eller görürdü.*)

göz : oda (*Bir göz eve ister on beş lirayı.*)

gözelenmek : göz göz yara olmak (*Yaralarım gözelandi.*)

gözer : iri delikli kalbur (*Kalburdan gözerden_eleniyorum.*)

-H-

habire : durmadan, sürekli, devamlı (*Talip derde derman arar habire.*)

hapan : kapan (Bkz. arasda) (*Kalabalık boş durmuyor hapanlar.*)

hay etmek : çabucak etrafa yaymak (*Vurun hay ettiler kavgaya daldım.*)

haydin : haydi (*Haydin Emine 'min izini sürek.*)

hayma vurmak : otları yığmak (*Otları biçilir hayma vurulur.*)

hayma : ot yığını (*Otları biçilir hayma vurulur.*)

helke : bakraç (*Helkeyi_koluna takar.*)

hicran : cerahat (*Hicranlar aktı yaralar uldu.*)

him : bina temeli (*Binasını kurdu himden.*)

holta vurmak : belli bir yerde sağa sola yaylanarak kabadayıca yürümek
(*Bazı gelir geçer holta vururdum.*)

horanta : bakmakla yükümlü olunan ev halkı (*Bazıları geçimden aciz horantası bütün aç.*)

höllük : çocuğun kundağında kullanılan killi toprak (*Höllüğünü eleyen yok.*)

-I-

ıplamak : yıpıl yıpıl parıldamak (*Başında saz ibrişim gibi ıplar.*)

ıralmak : uzaklaşmak (*Şehirli oldun köylülerden ıraldın.*)

ıramak : uzak olmak (*Yolu ıramadan yüzünü görek.*)

-İ-

ilahi : “Dilerim Allah’tan” anlamında olup “ilaha” şeklinde de söylenir. (Yolu ıramadan yüzünü görek.)

ilga : terk etme, bırakma (Bu oyun şeytan ilgası.)

ilvan : gösteriş, işve, eda, çalım (Yaktı beni onlardaki ilvanlar.)

ipe düşme : boynuna ip dolanmak (Bu yıl mallar zayıflıktan ipe düşer boğulur.)

ipliğini boyamak : hile hazırlamak, kandırmaya hazırlanmak (Herkes şimdi ipliğini boyuyor.)

-K-

kaçmak : kendisini göstermemek, haremlık-selâmlık olmak (Bu kaçmayı huy ettiler.)

kadana : iri at (Kadanalar gitmez çekilir geri.)

kafa dengi : anlaşılabilen, geçim ehli (Kafa dengi bulamadım bir tanış.)

kafa tutmak : kavgadan korkmayıp dikbaşlılık etmek (Mersin’de kimseye bir kafa tutma.)

kafeslemek : yakalayıp, elde etmek (Kimisi aldatır hemen kafesler.)

kalkmak : harekete geçmek (Bozarmış yaylalar kalkmış sürüler.)

kanatlı : büyük çift kapı (Kanatlıya geldi yakın.)

karametli : çok çile çekmiş, çileli, kara yazılı (Bu karametli baş kara taş değil.)

karayı aktan seçmek : iyiyle kötüyü, doğruyla yanlış biribirinden ayırmak (Talibî karayı aktan seçiyor.)

kavga kabartmak : kavgaya sebebiyet vermek (“Destan satma” dedi kavga kabarttı.)

kavut : kavrulmuş buğdayın (kavrganın) havanda düğülüp toz haline getirilmiş şekli (Kimi pekmez ile kavut katıyor.)

kayılı : üst üste yığılmış (Şişeleri üst üstüne kayılı.)

kayılmak : üst üste yığılmak (Dağlar gibi cenazeler kayıldı.)

kayırmak : yan çıkmak, taraf tutmak (Devrimciler bu milleti kayırır.)

kaymak : üst üste yığmak (Ölüleri üst üstüne kaydılar.)

kelik : eskimiş ayakkabı (Ellere giydirdin keliklerimi.)

kenara atmak : önemsememek, değer vermemek (Ben yapı taşıyım kenara atman.)

kendini kurmak : kibirlenmek, büyüklenmek (Gayet mağrurlanır kendini kurar.)

kepmek : yıkılmak, çökmek (Kaleler devrildi binalar kepti.)

kevek : yumuşak (Sabun kalıbından kevek mi idin?)

keven : yazı yabanda yetişen ve yakmakta kullanılan dikenli bitki (Sırtlarında getirdiler hep arpayı keveni.)

kırılmak : topluca yok edilmek (Kırıldı çok zâ’yat verdi Yunanlar.)

kırmak : topyekün yok etmek (Yol mudur sahipsiz askeri kırmak.).

kısmak : büzmek (*Kendini köşeye kısma.*)
kıyak : giyimi düzgün (*Kıyaktır yosmalar gören vurulur.*)
kolcu : zaptiye, kolluk kuvveti (*Senin yollarına kolcu bekittim.*)
koşmak : hayvanı arabaya bağlamak (*Öğleden evveli Tonus 'dan koştuk.*)
koynuna sokmak : yatağına almak (*Cingeni koynuna sokar.*)
koyurmak : salıvermek (*Tuttular bendimi koyuramadım.*)
köşkün sarayına konmak : gönüllerde yer etmek (*Konar köşkün sarayına.*)
kubartmak : kibirli hale getirmek (*Halk içinde kendisini kubarttı.*)
kudümsüz : uğursuz (*İçinizde kudümsüz var.*)
kuru dava çalmak : boşuna haklılığını aramak (*Dünyada kuru davayı/ Benim gibi çalan olmaz.*)
kurulmak : kibirlenmek, büyüklük taslamak (*"Zabıtayım" diye kurulur gezer.*)
külek : içine süt sağılan veya yağ konulan kap (*Güneşten yayılır ayransız külek.*)
kürün : hayvanların su içtikleri oyulmuş taş veya çimentodan yapılmış tekne (*Sular gibi akıp kürüne dolma.*)

-M-

meri : dişi keklik (*Meri keklik m'oldun kız Bediriye.*)
mıraz : nokta, ben (*Göğsünün üstünde olsam mırazı.*)
mimlemek : yapmak, icra etmek (*Ölürüm Emine büstümü mimler.*)
miri : kira (*Kimi zati binek kimisi miri.*)
mitil : yüzü olmayan yorgan (*Kimi zati binek kimisi miri.*)
mudara : iğreti, gevşek (*Demokrat işi tuttu mu mudara.*)
muradı elden çıkmak : arzusu gerçekleşmemek (*Demokrat işi tuttu mu mudara.*)

-N-

nenni çalmak : ninni söylemek (*Nenni çaldın gölgelerde uyuttun.*)
nizah : niza, kavga, savaş (*Eksik olmaz düvellerin nizahı.*)

-O-

ocağı sönmek : evsiz kalmak (*Ocakları söndü irençperlerin.*)
okşalamak : okşamak (*Huylandırma şu hayvanı okşala.*)
otarmak : otlatmak, beslemek (*Bir koyun otardım o yayılmadı.*)

-Ö-

örülmek : bildiğini yapmak (*Söz kabul eylemez örülür gider.*)
öz : dere (*Adana'nın yeri bir no'lu özdür.*)
öznek : ağaçların dal-budak attığı yer (*Özneği çürümüş kavak mı idin.*)

-P-

pahl : çekemeyen, kıskanan (*Hemi cömerdi var hemi pahlı.*)

peşi her dala dokunmak : olumsuz olan her şeyden nasiplenmek (*Her dala dokundu peşin İstanbul.*)

pırtı : eskimiş elbise (*Açık çıplak üryan kalsan güç yetmiyor pırtıya.*)

pislemek : mahcup duruma düşmek (*Parayı tüketir o zaman pisler.*)

-S-

sağılmak : 1. can bulmak, canlanmak, dirilmek (*Ölmüştü Türkiye yeni sağıldı.*), 2. kayıp aşağıya süzülme (*Gökten bir yıldız sağıldı.*)

sal : tabut (*Kaldırırlar o salını.*)

sallah : alt dudağı aşağı sarkık (*Yüzünü azdırmış dudağı sallah.*)

sarmak : uymak (*Birbirine sarar dedin.*)

sarsıtmak : sarsmak, ırgalamak (*Yerleri sarsıttı gökler bulandı.*)

sazak : keskin soğuk (*Çiğdemli'den aştım poyraz sazağı.*)

sazantı : telli saz (*Sazantı uyandı çalınır çalgı.*)

seyip : başı boş (*Böyle seyip düğün olmaz.*)

seyip etmek : başıboş bırakmak (*Milleti arada seyip ettiler.*)

sırası üste : aynı sırada, hizalı (*Diğer kızlar sırasının üstüne.*)

sırtarmak : sırtmak (*Ne yaman sırtarır dişi Ahmed'in.*)

sormak : emmek, içine çekmek (*Toprak evran olmuş sorar burada.*)

sökün : topluca göç etmek (*Bazı köylerde çok oldu sökünler.*)

söze gelmek : söz dinlemek, denileni yapmak (*Emine sözüme gelse.*)

sürükmek : 1. vakti uzamak, sürmek, uzamak (*Düğünün yaza sürüksün.*), 2. bir zaman iskân etmek (*Düşmanlar burda bir müddet sürüktü.*)

süzünmek : durgunlaşıp süzülme (*Süzün Reşadiyeli Ahmet süzün.*)

-Ş-

şavkı vurmak : parlatmak, aydınlatmak (*Şavkı vurur konaklara ışılar.*)

şavklanmak : parlamak, ışıldamak (*Gündüz gibi şavklanıyor gecesi.*)

şeneltmek : neşelendirmek (*Söz verdi de şeneltmedi koynumu.*)

şitari : kumaş (*On kuruşluk dokumalar oldu ipek şitari.*)

-T-

talas tufan : fırtına, kasırga (*Talas tufan gibi azan kadınlar.*)

tan günü çavdirmek : mutlu kılmak, bahtiyar etmek (*Şu alnıma bir tan günü çavdırman.*)

tarafın çalmak : orayı aklından çıkarmamak (*Her zaman tarafın çalarım dağlar.*)

tavlu : şişman (*Bir zaman zayıftım bir zaman tavlu.*)

tay etmek : sözünü dinletir olmak (*Kocaları tay ettiler.*)
tazir basmak : azarlamak (*Hatırını yıkar basar taziri.*)
telek : kuş ve tavuk gibi hayvanların kanatlarından bir tel (*Ürüzgâr savurdu teleklerimi.*)
tentene : dantel (*Bayanlar tentene çorap örüyor.*)
tezmek : kaçıp uzaklaşmak (*Sarpa düştün bir avcıdan tezersin.*)
tongaya sarmak : alay etmek (*Kimisi insanı tongaya sarar.*)
tor : 1. acemi (*Dedim elim durmaz dedi tor musun.*), 2. ağ (*Yine torumuza düştü Yunanlar.*)
torlanmak : acemileşmek (*Evvel usta idi sonra torlandı.*)
torluk : acemilik (*Şimdi torluğu var sonra düzeltir.*)
toy : turna büyüklüğünde göçmen kuş (*Serçeleri toy ettiler.*)
tozak : uçan hayvanların kanatlarının telleri (*Taramış zülfünü turna tozağı.*)
tozalamak : toz halinde esmek (*Tipiler savurdu kârlar tozalar.*)
tozalanmak : toz haline gelmek, tozlaşmaya başlamak (*Taşlı yollar tozalandı.*)
tummak : suya dalmak (*Piliç gibi kızlar suya tumdula.r*)
tutmak : 1. kaynamak (*Sol bacağım küt kırıldı / Haftalar geçti tutmuyor*), 2. bir istikamette olmak (*Dedim “Doğru şu caddeyi tutayım.”*)
tutulmak : yakalanmak (*Yine gönlüm güzellere tutulur.*)

-U-

uğrölemek : sallamak (*Uğröleyim seni nenni boz öküz.*)
uğrünmek : sallanmak (*Dallar uğrünüyor yeller esiyor.*)
uğürlemek : sallamak (*Uğürleyip uyutamam.*)
ulatmak : perçinletmek, kaynaştırmak (*Ağaç değil ustalara ulatsam.*)
ulmak : çürümek, kokmak (*Hicranlar aktı yaralar uldu.*)
uyku seri : uyku anı (*Bir rüya görmüştüm uyku serinde.*)

-Ü-

ürgüp : Ürgüp'te yetişen üzümün adı (*Hem ürgüpten gelmiş hemî yarpuzdan.*)
üst olmak: bastırıp üstün gelmek (*Bu dert bana alayında üst oldu.*)
ütmek : utmak, galip gelmek oyunda kazanmak, yenmek (*Hayatımı kumar gibi ütmezsen.*)

-V-

verep : bayır (*Altındağ mahlesi verebin yüzü.*)

-Y-

yalı : atın yelesi (*Yalıdan sarılamadım.*)

yamacına dolaşmak : daima etrafında olmak (*Selli Zırıl yamacıma dolaştı.*)

yan bakmak : başkalarına kötü niyetli olmak (*Yan bakan adamın gözü oyulur.*)

yangı : ateşli (*Şehirin üstüne düştü bir yangı.*)

yangın : ateşli (*Talibî n'eylesin yangın bir yürek.*)

yanlış yere mühür bastırmak : istemeden başkasını kabul etmek (*Yanlış yere mühürümü bastırdım.*)

yaramaz dil : kötügözlü (*Yaramaz dillerden bir nazar olur.*)

yarpuz : sulak yerde yetişen yalancı nane (*Hem ürgüpten gelmiş hem yarpuzdan.*)

yayında oynamak : denileni yapmak, nazına katlanmak (*Ben oynasam şu kızların yayında.*)

yaykanmak : yikanmak (*Bu yaykanma 3-4 saat sürüktü.*)

yaylamak : müreffeh yaşamak (*Bir kısmı çok zengin oldu yayladı.*)

yeğilmek : kötülüğe maruz kalmak (*Akıll'uslu askerler de yeğilir.*)

yekten : topyekün (*Şu Vezirköprü'yü batırdı yekten.*)

yele gitmek : boşuna uğraşmak, boşa gitmek (*Bir gün emeciğin hep gider yele.*)

yele yele : acele acele (*Yola gitti yele yele.*)

yellemek : gizlice kışkırtmak (*Ururları sen kışkırttın yelledin.*)

yelmek : sağa-sola koşuşturmak (*Ceylan kovalayıp yeldiğim günler*)

yer oynamak : deprem olmak (*Yer oynadı cumartesi günü.*)

yetmek : 1. ulaşmak (*Çok kovdum da yetemedim.*), 2. dengi olmak (*Şenlikli şehir yok Samsun'a yeter*)

yoldan eğli kalmak : yola çıkamamak (*Mahkûm gibi eğli kaldım yolumdan.*)

yoşumak : 1. iyileşmek, sağlıklı hale gelmek (*Bu yaralar yoşur m'ola?*), 1. Yıpranmak, yorulmak (*Gurbet ellerde yoşuduk.*)

yuka yürek : yufka yürek, merhametli, hassas (*Yuka yürek demir değil dayana.*)

yurdunu tutmak : yerini almak, birine denk olmak (*Ananın yurdunu tutmaz analık.*)

yüreği geçmek : bayılacak gibi olmak (*Eğil bir öpeyim yüreğim geçti.*)

yüreğine büyümek : zoruna gitmek (*Talibî der yüreğime büyüyor.*)

yürek olmamak : insafsız olmak (*Emine de yoktur zerrece yürek.*)

yüz tutmak : inatlaşmak (*Gitmiyor boşuna kamyon yüz tuttu.*)

-Z-

zarlanmak : ahüzar etmek, ağlayıp inlemek (*Hastalar zarlanır kırkı bir canda.*)

zay etmek : boşa harcamak (*Emeğimi zay ettiler.*)

zay olmak : kaybolmak, ölmek (*Emeği zay oldu emektarların.*)

zelzelemek : oynatmak, ırgalamak (*Zelzele çok zelzelemiş Niksar'ı.*)

zevkine bakmak : hayatın tadını çıkarmak, hayattan zevk alarak yaşamak
(*Zevkine bakıyor en fukarası.*)

zırıl : kaba-saba iri yarı vücutlu kişi ("*Zırıl Yusuf senden ağa*" dediler.)

zimel : kıldan örülmüş ip (*Boynuna takmalı ince zimeli.*)

zülûf çalmak : zülûf düzeltmek (*Kimi kakül kimi zülûf çalıyor.*)